

Lubelska szkoła prawa międzynarodowego praw człowieka Hanny Waśkiewicz

Wstęp

POWSTANIE I ROZWÓJ tak zwanej lubelskiej szkoły prawa międzynarodowego należy łączyć z przeciwstawianiem się lansowanej przez władze Polski Ludowej tak zwanej materialistycznej koncepcji człowieka i społeczeństwa. Po II wojnie światowej ideologia marksistowska była sukcesywnie wprowadzana na wszystkie polskie uniwersytety. Lublin, a szczególnie Katolicki Uniwersytet Lubelski, stał się w tym czasie jednym z nieliczonych ośrodków naukowych, w którym można było prowadzić nieskrępowane badania naukowe, między innymi w zakresie źródeł prawa i praw człowieka. Takie badania prowadzono w oparciu o tradycyjne koncepcje i przy zastosowaniu wolnych od ideologii socjalistycznej metod naukowych. Jedną z niezależnych, a jednocześnie bardzo cenionych badaczek spośród tych, którzy wywarli znaczący wpływ na dyskurs naukowy prowadzony w tym czasie w Polsce, była Hanna Waśkiewicz (1919-1993)¹. Jako naukowiec i ceniony przez studentów dydaktyk, Hanna

¹ K. Motyka, *Sylwetka naukowa profesor Hanny Waśkiewicz*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1994/1995, t. XXII-XXIII, z.1, s. 5-7; K. Motyka, *Hanna Waśkiewicz (1919-1939)*, „Państwo i Prawo” 1994, z. 5, s. 75-77; K. Motyka, *Hanna Waśkiewicz: prawo naturalne – prawa człowieka – socjologia praw człowieka*, [w:] S. Fel, J. P. Gałkowski, J. M. Zabielska (red.), *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, Lublin 2009, s. 127-138; Motyka, *Waśkiewicz Hanna* [w:] *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 2, Lublin 2011; H. Misztal, *Hanna Waśkiewicz (1919-1939)*, [w:] A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008, s. 479-488.

Waśkiewicz recypowała na ówczesny grunt krajowej nauki teorii i filozofii prawa oraz prawa międzynarodowego publicznego charakterystyczną dla tej szkoły, bardzo atrakcyjną poznawczo oraz spójną koncepcję prawa naturalnego i międzynarodowego prawa praw człowieka².

Pomimo że od chwili zakończenia pracy naukowej Hanny Waśkiewicz minęły już prawie trzy dekady, jej prace nie straciły na aktualności, a z jej dorobku można wciąż czerpać³. Obecnie szkołę lubelską prawa międzynarodowego praw człowieka tworzą naukowcy, których myśl twórcza została zainspirowana doktryną personalizmu chrześcijańskiego oraz wpływającą z niego naczelną zasadą poszanowania przyrodzonej godności człowieka. Do kręgu czołowych naukowców zajmujących się onegdaj poruszaną przez Hannę Waśkiewicz tematyką należy zaliczyć między innymi ks. prof. dr. hab. Jerzego Kalinowskiego, ks. prof. zw. dr. hab. Franciszka Mazurka⁴, jak też ks. dr. hab. Karola Wojtyłę⁵. Spośród współ-

² Hanna Waśkiewicz sama siebie zaliczała do szerokiej grupy zwolenników prawa naturalnego, podkreślając, że „poza naczelnym twierdzeniem o prawnym charakterze prawa naturalnego”, jej przedstawiciele łączy jeszcze to, że nie wiążą oni „charakteru prawnego normy ani z jej pochodzeniem od władzy państwowej, ani z faktem jej sankcjonowania przez państwo. Pozwala to na wprowadzenie prawa naturalnego do sfery prawa. W wielu wypadkach jednak przyznanie prawu naturalnemu charakteru prawnego, nawet jeżeli czyni to jego teoretyk, nosi na sobie raczej cechy wyznania wiary, aniżeli poprawnie uzasadnionego twierdzenia naukowego”. W odróżnieniu od tej ostatniej grupy, Hanna Waśkiewicz należała do tego grona naukowców, które starało się jak najdokładniej przedstawić prezentowane zagadnienia za pomocą metody naukowej i przy użyciu argumentacji prawniczej. Zob. H. Waśkiewicz, *Prawo naturalne – prawo czy norma moralna*, „Roczniki Filozoficzne” 1970, z. 2, s. 24.

³ Na temat wpływu H. Waśkiewicz na współczesną naukę prawa powstały dotychczas dwie prace magisterskie: pierwsza została napisana pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Stanisława Janeczka, a druga powstała pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Motyki. W 2019 r. wyszła drukiem cenne rozprawa doktorska napisana również pod kierunkiem prof. dr. hab. Motyki – A. Ochman, *Od prawa naturalnego do socjologii praw człowieka. Wkład Hanny Waśkiewicz do polskiej refleksji nad prawem*, Opole 2018.

⁴ Franciszek Mazurek (1933-2009) to obok Hanny Waśkiewicz drugi ważny teoretyk szkoły lubelskiej, kierownik Katedry Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej KUL. Głosił uniwersalną prawdę o integralnych prawach człowieka, których naturę wywodził z godności osoby ludzkiej. Pomimo że sam nie był prawnikiem, jego prace zdobyły szerokie uznanie międzynarodowe wśród politologów, socjologów i przedstawicieli nauk prawnych. Pełnił również szereg funkcji w krajowych i międzynarodowych

czesnych naukowców powołujących się na poglądy Hanny Waśkiewicz należy zaliczyć grono prawników, do którego należy zwłaszcza prof. dr hab. Krzysztof Motyka⁶. Jako uczeń Hanny Waśkiewicz, wieloletni kierownik Katedry Socjologii Prawa i Moralności KUL, w swojej twórczości kontynuuje jej tradycje w zakresie badania źródeł, zakresu obowiązywania oraz kwestii dopuszczalności stosowania norm praw człowieka.

Aby w pełni zrozumieć obecną myśl lubelskich uczonych, należy wskazać na podwaliny naukowe położone w sferze filozofii prawa przez Hannę Waśkiewicz. Celem tego artykułu jest przedstawienie poglądów tej cenionej badaczki prawa naturalnego oraz jej wpływu na lubelską szkołę praw człowieka, w tym prawa międzynarodowego praw człowieka⁷. Pożytecznym będzie zatem wskazanie głównych nurtów badawczych, które wyznaczają kierunki rozwoju tak zwanej lubelskiej szkoły praw człowieka. Spośród kilku nurtów badawczych, które rozwinęła Hanna Waśkiewicz, w oparciu o jej teksty źródłowe i materiały znalezione w archiwum uniwersyteckim zostaną przedstawione następujące zagadnienia: teorii i praktyki stosowania prawa naturalnego, źródeł prawa międzynarodowego praw człowieka oraz koncepcji praw społecznych i praw rodziny

gremiach naukowych. Zob. K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Katedra Praw Człowieka*, [w:] K. Burczak, E. Czepczyńska, M. Dyjakowska, M. Jońca, S. Kwiecień (red.), *100 lat nauk prawnych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*, Lublin 2018, s. 257-258.

⁵ I. S. Grat, *Stanowisko prawnonaturalne Czesława Strzeszewskiego na tle poglądów polskich*, Białystok 2009, s. 106-112; H. Dębska, *Między autonomią a heteronomią. Trajektoria polskiej filozofii prawa w latach 1945-1956*, „Państwo i Prawo” 2019, z. 11, s. 106, 110.

⁶ K. Motyka, *Socjologizujący prawnicy: Czesław Martyniak, Zdzisław Papierkowski, Leon Halban*, [w:] E. Hałas (red.), *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w KUL*, Lublin 1999, s. 195-207.

⁷ K. Motyka, *Bibliografia praw naukowych Hanny Waśkiewicz*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1994-95, z. 13, s. 8-10.

Sylwetka naukowa Hanny Waśkiewicz

Urodzoną 19 kwietnia 1919 r. w Warszawie Hannę Waśkiewicz należy zaliczyć do grona kontynuatorów tak zwanej przedwojennej szkoły prawa⁸. Przedstawicielom tej szkoły przypisuje się takie cechy, jak: szczególna dbałość o warsztat naukowy i formułowane tezy, konsekwencja w stawianiu pytań, elegancja i kultura wypowiedzi naukowej, jak również biegłość językowa. Rodzice Hanny Waśkiewicz: Jan Waśkiewicz oraz Maksymiliana z Czekalskich zadbali o staranne wykształcenie swojej córki, w tym posługiwanie się przez nią językami obcymi: angielskim, niemieckim, francuskim, jak również łaciną i greką⁹. Po ukończeniu Szkoły Powszechnej i Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Warszawie w 1936 r. rozpoczęła pracę zawodową¹⁰. Do 1939 r. pracowała jako Dyrektor naczelny Towarzystwa Fabryki Motorów „Perkun”, a po 1945 r. była inspektorem w Centralnym Zarządzie Przemysłu Medycznego. Co znamienne dla nowego ustroju, który nastał po II wojnie światowej, po 1948 r. w oficjalnych wykazach pracowniczych Hanna Waśkiewicz funkcjonowała jako „inteligencja pracująca” posiadająca stopień naukowy doktora¹¹.

Jednocześnie swoją ścieżkę naukową Hanna Waśkiewicz rozpoczęła na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. W związku z wybuchem wojny magisterium uzyskała w lipcu 1945 r. na podstawie pracy pt. *Filozoficzno-prawne podstawy „Statutów Kazimierza Wielkiego”*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Eugeniusza Jarra¹², dziekana Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego¹³. W październiku 1946 r. otrzymała propozycję aspirantury na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Stopień naukowy doktora otrzymała jeszcze w tym samym roku na podstawie

⁸ K. Motyka, *Sylwetka naukowa*, s. 5; A. Ochman, *Od prawa naturalnego*, s. 9-10; H. Misztal, *Hanna Waśkiewicz (1919-1939)*, s. 479.

⁹ Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, Archiwum Uniwersyteckie KUL, sygn. A-354, s. 16.

¹⁰ A. Ochman, *Od prawa naturalnego*, s. 9-10; K. Motyka, *Sylwetka naukowa*, s. 5.

¹¹ Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 16, 21, 82.

¹² P. Rzewuski, *Filozof w cieniu Szkoły Lwowsko-Warszawskiej – Eugeniusz Jarra*, „Rocznik Historii Filozofii Polskiej” 2016, t. 9, s. 175-185.

¹³ K. Motyka, *Sylwetka naukowa*, s. 5; A. Ochman, *Od prawa naturalnego*, s. 9-10; H. Misztal, *Hanna Waśkiewicz (1919-1939)*, s. 487. Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 19, 24, 25.

rozprawy pt. *Poglądy filozoficzno-prawne Stanisława Staszica*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Włodzimierza Kozubskiego i obronionej 29 marca 1946 r. na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego¹⁴.

W 1946 r., już po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych, Hanna Waśkiewicz została zatrudniona na stanowisku asystenta w Katedrze Encyklopedii i Filozofii Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. W 1948 r. uzyskała awans na stanowisko starszego asystenta w Katedrze Prawa Antycznego, gdzie rozpoczęła intensywne przygotowania do opracowania rozprawy habilitacyjnej pt. *Poglądy filozoficzno-prawne ks. Samuela Chróścikowskiego*¹⁵. Z uwagi jednak na panującą już wówczas cenzurę żadnej z opracowanych przez Hannę Waśkiewicz w tym czasie prac nie udało się wydać drukiem. Z uwagi na postępującą indoktrynację marksistowską panującą na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, czego uособnieniem było nowe kierownictwo Katedry Prawa Antycznego w osobie prof. dr. hab. Rafała Taubenschlaga¹⁶, z początkiem nowego roku akademickiego, 10 października 1949 r. zrezygnowała z pracy naukowej w Warszawie¹⁷.

Dalsze swoje losy Hanna Waśkiewicz związała z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, gdzie od roku akademickiego 1950/51 r. prowadziła zajęcia na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej. W latach 1950-1956 powierzano jej wykłady zlecone i ćwiczenia z filozofii chrześcijańskiej i filozofii prawa¹⁸. Od 1958 r. przejęła zajęcia prowadzone przez prof. dr. Jerzego Kalinowskiego¹⁹. Zmiana zatrudnienia wiązała się dla Hanny Waśkiewicz z dużymi niedogodnościami, gdyż musiała regularnie przyjeżdżać do Lublina z jej rodzinnego Milanówka. Pomimo to od samego początku pracy na KUL starała się o dalsze tytuły naukowe, ciesząc się poparciem ówczesnego Senatu KUL, który w 1954 r. złożył uchwalony wniosek skie-

¹⁴ K. Motyka, *Sylwetka naukowa*, s. 5; A. Ochman, *Od prawa naturalnego*, s. 10.

¹⁵ H. Waśkiewicz, *Filozofia prawa ks. Samuela Chróścikowskiego SP (1730-1799). Badania nad chrześcijańską filozofią prawa w Polsce w wieku XVIII*, mps.

¹⁶ A. Ochman, *Od prawa naturalnego*, s. 10; B. Czech-Jeziarska, *Prawo rzymskie w edukacji prawniczej w pierwszych latach Polski Ludowej*, „Annales UMCS. Sectio G”, 2014, nr LXI, s. 37-38.

¹⁷ Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s., s. 9.

¹⁸ Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 9, 14.

¹⁹ Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 94.

rowany do Ministerstwa o nadanie Hannie Waśkiewicz tytułu docenta²⁰. Choć wniosek ten poparli wybitni profesorowie: Jerzy Kalinowski, Jerzy Lande oraz Wiktor Wąsik, konieczne były dodatkowe recenzje, o które Ministerstwo zwróciło się do profesorów: Jerzego Wróblewskiego i Juliana Hochenfelda²¹. Marksistowskie podejście recenzentów do oceny dorobku naukowego Hanny Waśkiewicz było pośrednim powodem wydania przez Ministerstwo decyzji odmawiającej uzyskania docentury²². Dopiero ponowny wniosek Senatu KUL, poprzedzony nadaniem Hannie Waśkiewicz w 1956 r. stanowiska zastępcy profesora KUL, sprawił, że 19 maja 1958 r. otrzymała ona tytuł docenta²³. Również procedura nadania Hannie Waśkiewicz tytułu profesora nadzwyczajnego była okupiona latami oczekiwania. Zakończyła się dopiero w 1978 r., kiedy Ministerstwo Nauki zatwierdziło wniosek Senatu Akademickiego KUL z 1974 r., poprzedzony uchwałą Rady Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej z 30 listopada 1973 r.²⁴

²⁰ Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 47.

²¹ Jak się po latach okazało, recenzje te były pisane na zamówienie władz komunistycznych. W opinii J. Hochenfelda można przeczytać między innymi, że „Dr Hanna Waśkiewicz soi świadomie i otwarcie na pozycjach teoretycznych i metodologicznych, sprzecznych w jaskrawy sposób z marksizmem. Przy tym nie tylko nie próbuje – jak to się zdarza w przypadku innych pracowników nauki, wykształconych w kręgu stanowisk niemarksistowskich – zrozumieć i przyswoić sobie marksistowskich osiągnięć metodologicznych w zakresie badania filozofii i myśli społecznej, ale wręcz neguje je [...]”. Akta osobowe Hanny Waskiewicz, s. 56.

²² Powodem bezpośrednim, który został podany w oficjalnej korespondencji Ministerstwa z KUL, był brak etatu profesora na uczelni wnioskującej o nadanie docentury. Braki formalne zostały uzupełnione w 1958 r. Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 26-37, 51.

²³ Wpływ na pozytywne załatwienie sprawy w Ministerstwie w stosunku do Hanny Waśkiewicz miała prawdopodobnie bardzo pozytywna recenzja ówczesnego rektora Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, profesora Grzegorza Leopolda Seidlera, który poparł w tym względzie wnioskującego o nadanie docentury Hannie Waśkiewicz Rektora KUL. Seidler podkreślał, że różność metod badawczych nie może dyskwalifikować pracownika naukowego. Warto jednak zauważyć, że profesor Grzegorz Seidler, z uwagi na fakt, że sam był zwolennikiem marksizmu, podkreślił, iż osobiście nie zgadza się „z określeniem jej przedmiotu filozofia prawa oraz z jej metodą, którą przedstawią”. Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 76-79, 98-101.

²⁴ Recenzentami jej dorobku byli: prof. nadzw. dr hab. Leszek Winowski, prof. zw. dr hab. Andrzej Mycielski oraz prof. zw. dr hab. Czesław Strzeszewski. Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 159-161, 177.

Pomimo wyraźnej niechęci ze strony władz państwowych Hanna Waśkiewicz cieszyła się bardzo pozytywną opinią w środowisku naukowym. Jako jedna z pierwszych kobiet z tytułem naukowym KUL w 1958 r. została kierownikiem Katedry Filozofii Prawa na Wydziale Filozofii, a następnie Katedry Socjologii Prawa i Moralności na Wydziale Nauk Społecznych KUL, którą pomimo ukończenia wieku emerytalnego w 1989 r. pełniła nieprzerwanie do 1993 r.²⁵ Pełniła wiele funkcji na uniwersytecie, w tym funkcję kierownika Specjalizacji Filozofii Praktycznej Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej, a w latach 1985-90 Sekcji Społecznej Wydziału Nauk Społecznych²⁶. Przez cały czas zatrudnienia na KUL, do 1989 r., prowadziła wykłady i ćwiczenia z zakresu szeroko rozumianych praw człowieka, które wywodziła z koncepcji prawno-naturalnej, a w ostatnich latach swojej pracy naukowej wiązała z prawem międzynarodowym²⁷. Hanna Waśkiewicz była członkiem Towarzystwa Naukowego KUL, Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Sekcji Polskiej Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawników, Związku Nauczycielstwa Polskiego, Społecznego Komitetu Praw Człowieka, a w ostatnich latach życia także Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka oraz Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

W trakcie swojej pracy akademickiej Hanna Waśkiewicz wypromowała autorów ponad 100 prac magisterskich, jak również była promotorką w trzech przewodach doktorskich, w tym w przewodzie doktorskim Jerzego Rebety (1932-12018)²⁸, Pawła Trzebuchowskiego oraz Krzysztofa Motyki. Do wybitnych studentów Hanny Waśkiewicz należy zaliczyć między innymi Łukasza Ignacego Czumę, który uzyskał magisterium na podstawie napisanej pod jej kierunkiem pracy pt. *Rola prawa w dziejach ludzkości w poglądach Władimira Siergiejewicza Sołowiewa*. Poza działalnością dydaktyczną na szczególne uwypuklenie zasługuje bardzo wysoka

²⁵ Władze KUL wyraziły zgodę na kontynuowanie pracy Hanny Waśkiewicz pomimo ukończenia przez nią 2 kwietnia 1989 r. wieku 70 lat w wymierzę pół etatu. W latach 1992-1993 pełniła obowiązki kierownika Katedry Filozofii Prawa KUL. Zob. Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 243-245, 261, 265, 266, 272.

²⁶ Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 82, 92, 97, 233.

²⁷ Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 10, 83, 94.

²⁸ J. Rebety, *Komentarz Pawła z Worczyna do Etyki Nikomachejskiej Arystotelesa z 1424 r. Zarys problematyki filozoficzno-społecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.

aktywność organizacyjna Hanny Waśkiewicz i jej współpraca naukowa z innymi ośrodkami naukowymi²⁹. Była na KUL-u organizatorem licznych wydarzeń naukowych, w których uczestniczyli naukowcy z różnych stron świata³⁰. Do najbardziej znanych należą organizowane od początku lat 80. XX w. cykliczne Dni Praw Człowieka oraz Dni Społeczne KUL³¹.

Warto zaznaczyć, że dorobek naukowy Hanny Waśkiewicz jest bardzo zróżnicowany, z czego tylko część prac można zakwalifikować jako silnie związanych z prawem międzynarodowym publicznym. Według wyliczeń Krzysztofa Motyki, obejmuje on publikacje z zakresu zarówno filozofii i historii prawa, a w dalszej kolejności doktryny praw człowieka, w tym monografię wydaną w 1960 drukiem, 40 artykułów w języku polskim, 4 artykuły w języku niemieckim, 2 recenzje wydawnicze oraz kilkadziesiąt niepublikowanych maszynopisów³². O niekwestionowanej pozycji Hanny Waśkiewicz w środowisku internacjologów świadczy fakt, że 5 maja 1992 r. była jedną z osób proponowanych przez stronę polską, poza Bogusławem Nizieńskim oraz Jerzym Makarczykiem, na stanowisko sędziego Europejskiego Trybunału Praw Człowieka³³. Aktywne życie twórcze Hanny Waśkiewicz przerwała ciężka choroba³⁴. Hanna Waśkiewicz zmarła 22 sierpnia 1993 r. w Warszawie.

²⁹ W latach 70. i 80. XX wieku Hanna Waśkiewicz wciąż prowadziła wykłady i ćwiczenia z takich przedmiotów, jak: filozofia prawa, historia doktryn prawnych oraz wybrane zagadnienia z filozofii prawa, jak również powierzono jej seminarium magisterskie, a następnie doktoranckie z filozofii prawa. Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 217, 256.

³⁰ A. Ochman, *Od prawa naturalnego*, s. 18.

³¹ J. Szymańczak (red.) *Wolność i odpowiedzialność – konferencja z okazji 65. rocznicy podpisania Powszechnej deklaracji praw człowieka i 24. rocznicy Konwencji o prawach dziecka*, Warszawa, 27 listopada 2013 r., Warszawa 2014, s. 27.

³² K. Motyka, *Bibliografia*, s. 8-10.

³³ M. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej: Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2013, s. 28.

³⁴ Trudności życia codziennego, najpierw konieczność opieki nad rodzicami w rodzinym Milanówku, z którego co dwa tygodnie dojeżdżała na zajęcia do Lublina na KUL, a następnie samotność i choroba nie przeszkodziły H. Waśkiewicz w upowszechnianiu wiedzy o prawach człowieka, które stanowiły jej pasję.

Koncepcja filozofii prawa naturalnego

Jednym z pierwszych pól badawczych, sukcesywnie rozwijanych przez Hannę Waśkiewicz, począwszy od jej okresu warszawskiego, była filozofia prawa, a w szczególności filozofia prawa naturalnego³⁵. Badania w zakresie skuteczności norm prawa naturalnego pogłębiła na KUL, spajając doktrynę prawa naturalnego z rozwijaną w tym czasie przez ONZ ideą uniwersalizmu praw człowieka, nadając tym samym prawu naturalnemu przymiot *lex fundamentalis* dla całego uniwersalnego systemu ochrony. W ramach pogłębionych badań podejmowała próby zdefiniowania przyczyn powstania i funkcji filozofii prawa. Ireneusz Stanisław Grat zauważył, że w tym czasie oprócz Hanny Waśkiewicz, na Uniwersytecie koncepcją prawnofilozoficzną zajmował się tylko prof. dr hab. Jerzy Kalinowski³⁶. W odróżnieniu jednak od niego Hanna Waśkiewicz uznawała przede wszystkim prawo naturalne za normę prawną, a nie jedynie jako przedmiot filozoficznej refleksji³⁷. W ślad za Hanną Waśkiewicz podążali inni badacze, między innymi ks. Franciszek Mazurek³⁸, choć zdarzały się również głosy sceptyczne wobec przedstawianej przez nią koncepcji, głoszącej, że celem teoretyków prawa powinno być „bliższe wyjaśnienie istoty norm prawnych ogólnościowych”³⁹.

³⁵ I. S. Grat podkreśla, że do zajęcia się przez H. Waśkiewicz zagadnieniami tematyki prawa naturalnego skłoniły ją niepokoje polityczne i społeczne, jakie miały miejsce na świecie, oraz reformy społeczno-gospodarcze. Zob. I. S. Grat, *Hanna Waśkiewicz jako historyk filozofii prawa*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2003, t. 1, s. 115-129; por. I. S. Grat, *Stanowisko prawnonaturalne Czesława Strzeszewskiego na tle poglądów polskich*, Białystok 2009.

³⁶ H. Waśkiewicz podkreślała, że istotnym w określeniu zagadnienia prawnego w każdej epoce jest postawienie następujących pytań: co to jest prawo, kto je tworzy oraz dlaczego jest ono normą prawną. I. S. Grat, *Hanna Waśkiewicz*, s. 119.

³⁷ Jak zauważył prof. dr hab. Czesław Strzeszewski, „w przeciwieństwie do średnio-wiecznej teorii prawa, teoria odrodzonego prawa naturalnego nie przypisuje mu charakteru niezmienności statycznej, lecz stoi na gruncie jego ewolucji odpowiadającej doskonaleniu człowieka i ludzkości”. Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 147.

³⁸ Szerzej zob. S. Fel, *Ksiądz Profesor Franciszek Janusz Mazurek – uczony i nauczyciel akademicki*, [w:] S. Fel, M. Wódka (red.), *Godność osoby ludzkiej w społeczeństwie i gospodarce. Księga pamiątkowa ku czci śp. Księdza Profesora Franciszka J. Mazurka*, Lublin 2014.

³⁹ Jednym z nich był ks. Józef Iwanicki, który podjął się krytycznej analizy tekstu H. Waśkiewicz pt. *Powszechność prawa naturalnego*, zawartego w „*Studia Philosophiae*

Zainteresowania Hanny Waśkiewicz prawem naturalnym można odnaleźć w jej monografii wydanej w 1960 r. pt. *Historia filozofii prawa: filozofia prawa starożytnego świata pogańskiego*⁴⁰, gdzie filozofię prawa uznaje za proces badania prawa przez jego pierwsze przyczyny. Co znamienne, za ojca prawa naturalnego autorka uważa Arystotelesa, za prekursora zaś filozofii prawa Cyncerona⁴¹. W wielu natomiast swoich artykułach H. Waśkiewicz wskazuje na współczesne związki między prawem naturalnym a stanowionym uznając, że swoistym łącznikiem między prawem naturalnym a prawem stanowionym może być socjologia prawa, szczególnie socjologia prawa międzynarodowego. Jedną z jej ulubionych teorii, przywoływanych w kolejnych tekstach, była koncepcja tak zwanego pierwszego i drugiego „odrodzenia prawa naturalnego”, które badała w sposób całościowy i globalny z punktu widzenia uniwersalnej roli prawa międzynarodowego. Wychodząc z punktu widzenia normatywnego, zestawiała je z poglądami przedstawicieli doktryny prawa naturalnego, takimi jak Jacques Leclercq, przy czym nie obawiała się poddać krytycznej ocenie systemu prawa naturalnego tego belgijskiego moralisty⁴².

Christianae” 1968, t. IV, nr 1, uzasadniając skrócenie tego artykułu. H. Waśkiewicz w tekście *Powszechność prawa naturalnego. Ks. Józefowi Iwanickiemu w odpowiedzi*, dokonuje nie tylko merytorycznej odpowiedzi na nieuzasadnioną, w jej mniemaniu, krytykę, ale dokonuje wyjaśnienia spraw podstawowych, w tym między innymi celu i zadań filozofii prawa. Uznaje, że „filozofia prawa, zwłaszcza od ok. dwóch wieków, stanowi mocno wyodrębniony dział filozofii (a nawet współcześnie często kładzie się nacisk na jej przynależność do nauk prawnych), które posiada własną, częściowo bardzo wyspecjalizowaną, problematykę, posługuje się własnym językiem, ukształtowanym przy wydatnym współudziale języka prawniczego i języka prawnego, a także posiada własną i długą historię”. Zob. H. Waśkiewicz, *Powszechność prawa naturalnego*, „Studia Philosophiae Christianae” 1968, t. IV, nr 1, s. 236-268; H. Waśkiewicz, *Powszechność prawa naturalnego. Ks. Józefowi Iwanickiemu w odpowiedzi*, „Roczniki Filozoficzne” 1971, z. 2, s. 221.

⁴⁰ H. Waśkiewicz, *Historia filozofii prawa: filozofia prawa starożytnego świata pogańskiego. Cz. 1, Grecja – okres najwcześniejszy i helleński*, Lublin 1960.

⁴¹ H. Waśkiewicz, *De legibus Cyncerona – pierwszy w dziejach myśli europejskiej system filozoficzno-prawny*, „Roczniki Filozoficzne” 1960, z. 2, s. 39-52.

⁴² Akta osobowe Hanny Waśkiewicz, s. 147; H. Waśkiewicz, „Nowa nauka” prawa naturalnego Jacques Leclercq, „Studia Philosophiae Christianae” 1967, nr 3, z. 1, s. 229-253. W tym artykule Hanna Waśkiewicz wytyka błędy teorii Leclercq powstałe wskutek niewystarczającego uwzględnienia przez niego istoty prawa naturalnego.

W kontekście istoty prawa naturalnego interesującym, a jednocześnie ważnym dla rozwoju lubelskiej szkoły prawa międzynarodowego praw człowieka artykułem programowym, w którym Hanna Waśkiewicz wyraziła swoją afirmację dla koncepcji pierwszego i drugiego odrodzenia prawa naturalnego jest jej tekst pochodzący z 1962 r. Artykuł zatytułowany *Drugie odrodzenie prawa naturalnego* został opublikowany w lubelskich „Rocznikach Filozoficznych” i spotkał się z autentycznym zainteresowaniem czytelników⁴³. Celem artykułu było „wstępne zorientowanie czytelników polskich” w powojennym odrodzeniu prawa naturalnego poprzez omówienie głównych ośrodków i tendencji jego rozwoju⁴⁴. Wychodząc od ujęcia sprawy przez starożytnych Greków i Rzymian, H. Waśkiewicz stawia tezę, że cała historia europejskiej filozofii prawa odzwierciedla zmagania między teoriami afirmującymi prawo naturalne a teoriami negującymi jego istnienie. Uznaje przy tym rozwój pozytywizmu prawnego za główną przyczynę powstania i funkcjonowania reżimów totalitarnych w Europie i Azji⁴⁵. Waśkiewicz wyróżnia dwa momenty recepcji prawa pozytywnego: pierwszy, trwający od czasów nowożytnych aż do XIX wieku, oraz drugi, współczesny, który rozpoczął się w czasie trwania II wojny światowej. Co istotne, na przekór dominującej wówczas koncepcji marksistowskiej zwraca uwagę na kluczową rolę Stanów Zjednoczonych w procesie recepcji prawa naturalnego⁴⁶.

W procesie udowadniania, że prawo naturalne znajduje dla siebie miejsce we współczesnej rzeczywistości prawnomiędzynarodowej, H. Waśkiewicz nigdy nie wahała się wchodzić w polemikę z utartymi poglądami. W artykule pt. *Prawo naturalne – prawo czy norma moralna* skutecznie rozprawiła się z tezą Norberto Bobbio, uznającego, że prawo naturalne jest tylko koncepcją teoretyczną, którą powinni zajmować się jedynie uczeni,

⁴³ H. Waśkiewicz, *Drugie odrodzenie prawa naturalnego*, „Roczniki Filozoficzne” 1962, z. 2, s. 115.

⁴⁴ To podejście to było zresztą charakterystyczne dla H. Waśkiewicz, która nigdy nie chciała narzucać swojego poglądu czytelnikowi, przedstawiając jednak mocne argumenty za danym stanowiskiem, ale pozostawiając je każdemu do własnej oceny.

⁴⁵ H. Waśkiewicz, *Drugie odrodzenie*, s. 117.

⁴⁶ Tamże, s. 119. Bardzo ciekawe i praktyczne wnioski zawarła autorka w ostatniej części tego artykułu, dotyczącej pytań co do pozycji prawa naturalnego, jakie zajmuje w życiu prawnym społeczności.

i to wyłącznie w toku dyskusji ściśle akademickich⁴⁷. Podkreślała, że za uznaniem prawa naturalnego jako interesującej koncepcji filozoficzno-prawnej przemawiają dwa procesy⁴⁸. Pierwszym jest coraz powszechniejsze uznanie istnienia społeczności międzynarodowej jako takiej, czemu towarzyszy dążenie do nadania jej form organizacyjnych opartych na prawie pozytywnym, uzupełnianym przez prawo naturalne. Drugim charakterystycznym procesem jest przekraczanie przez prawo barier międzypaństwowych, co oznacza, że normy prawne mają zasięg coraz bardziej ogólnoświatowy. Wszystko to powoduje, że „we współczesnym życiu prawnym zaznacza się głęboki kryzys, któremu nie mogą zaradzić same próby jego rozwiązania przez wprowadzanie coraz to nowych przepisów prawa pozytywnego”⁴⁹. Panaceum na współczesne konflikty ogólnoświatowe może być jedynie powszechna recepcja prawa naturalnego.

Wpływ Hanny Waśkiewicz na współczesną naukę o prawach człowieka

Konsekwencją uznania istnienia prawa naturalnego jest jego formalna rekognicja przez społeczność międzynarodową (nazywana przez H. Waśkiewicz społecznością ogólnoludzką) jako „naturalnych praw człowieka”⁵⁰. Badania w tym zakresie zdominowały drugi okres pracy akademickiej Hanny Waśkiewicz, przypadający na lata 70. i 80. XX wieku⁵¹. Analizując dorobek z tego czasu, warto jednak zauważyć, że filozofia prawa naturalnego, jako swoiste wprowadzenie do badań o prawach człowieka, nie przestały być dla niej atrakcyjnym problemem naukowym, którym inspiro-

⁴⁷ H. Waśkiewicz, *Prawo naturalne – prawo czy norma moralna*, s. 11-31.

⁴⁸ Tym samym autorka przyznaje prawu nadrzędność nad normami stricte moralnymi, uznając, że „tam gdzie istnieje społeczeństwo, istnieje również prawo, bo bez prawa życie społeczne byłoby niemożliwe”. H. Waśkiewicz, *Historia teorii prawa naturalnego*, „Roczniki Filozoficzne” 1969, z. 2, s. 69-70.

⁴⁹ H. Waśkiewicz, *Prawo naturalne – prawo czy norma moralna*, s. 15.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ A. Pych, *Prawa człowieka w ujęciu Hanny Waśkiewicz*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2015, z. 26, s. 26.

wała prawników zajmujących się filozofią, historią i dogmatyką prawa⁵². Dowodem tego jest powołanie przez Hannę Waśkiewicz zespołu badawczego, zajmującego się możliwościami praktycznej implementacji prawa naturalnego. W skład grupy badawczej weszli między innymi prof. zw. dr hab. Jerzy Kowalski, ks. prof. zw. dr hab. Franciszek Mazurek, prof. zw. dr hab. Maria Szyszkowska oraz ks. prof. zw. dr hab. Tadeusz Ślipko, którzy w 1985 r., na podstawie ankiety redakcyjnej, za pomocą metod właściwych dla socjologii prawa, przeprowadzili badania w zakresie stopnia rekognicji prawa naturalnego na polskim gruncie⁵³. W tym czasie, pod wpływem teorii neotomizmu, H. Waśkiewicz podjęła współpracę z ks. Mazurkiem w zakresie dotyczącym klasyfikacji praw człowieka, źródła tych praw, skuteczności oraz sposobów ochrony przez społeczność ogólnoludzką⁵⁴.

Zainspirowana procesem uchwalania i ratyfikowania Paktów Praw Człowieka z 1966 r., Hanna Waśkiewicz prowadziła pogłębione badania nad dwoma innymi dokumentami, jej zdaniem zawierającymi najpełniejszą „próbę spisania naturalnych praw człowieka”⁵⁵. W procesie tzw. kodyfikacji

⁵² Od naukowców oczekiwała rozwiązania podstawowych problemów badawczych, do których zaliczała w szczególności: kwestię niezmienności (lub zmienności) prawa naturalnego; ustalenia, czy prawo naturalne jest normą moralną, prawem czy też jest zupełnie różne od prawa; ustalenia podmiotów odpowiedzialnych za zmianę treści prawa naturalnego; określenia charakteru i zasięgu stosunków, które łączą prawo pozytywne z prawem naturalnym. Zob. H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka w świetle filozofii prawa*, [w:] B. Czech (red.), *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa*, Katowice 1992.

⁵³ Swoimi wątpliwościami w zakresie stopnia uznawania prawa naturalnego za normy powszechnie obowiązujące dzieliła się z czytelnikami, stawiając otwarte pytania, na które nie udzielała wprost jasnej odpowiedzi, pozostawiając czytelnikowi swobodę wyboru. Zob. H. Waśkiewicz, *Problem prawa naturalnego – problemem otwartym. (Wypowiedź w ankiecie redakcyjnej opracowanej z Jerzym Zajadłą)*, „Chrześcijanin w Świecie” 1985, nr 5, s. 66-70.

⁵⁴ F. Mazurek powołuje się na badania Hanny Waśkiewicz dotyczące źródeł praw człowieka, w tym te dotyczące godności oraz natury ludzkiej. F.J. Mazurek, *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Kościoła (od papieża Leona XIII do papieża Jana Pawła II)*, Lublin 1991, s. 51, 56, 188, 234.

⁵⁵ H. Waśkiewicz widzi zatem konieczność odwoływania się we współczesnym prawie międzynarodowym do prawa naturalnego, pomimo niewątpliwej awersji niektórych autorów do posługiwania się tym terminem, zamiast pojęcia „prawa człowieka”. Uznawała, że rola prawa naturalnego w życiu prawnym społeczeństw powojennych nie została ograniczona wyłącznie do płaszczyzny konstytucyjnej i ustawodawczej, ale prawo natu-

prawa ogólnoludzkiego pierwszym z nich była Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (PDPCz), zawierająca katalog praw człowieka, która została przyjęta i proklamowana 10 grudnia 1948 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ⁵⁶. Zdaniem H. Waśkiewicz, drugim, równoważnym wobec Deklaracji dokumentem jest encyklika *Pacem in Terris* papieża Jana XXIII. Co istotne, encyklikę *Pacem in terris* H. Waśkiewicz uznawała za tekst bezwzględnie normatywny⁵⁷. Jej zdaniem ta encyklika posiada nawet przewagę nad PDPCz, ponieważ zawiera bardziej kompletny katalog obowiązków ogólnoludzkich. Oba dokumenty zgodnie przyjmują za podstawę normatywną uprawnień człowieka prawo naturalne, jak również zawierają katalog praw człowieka z tego prawa wypływający⁵⁸.

Interesujące podejście prezentowała H. Waśkiewicz, dokonując analizy źródła praw człowieka. Inspirację w tym zakresie czerpała z encykliki *Pacem in terris*, uznając, że źródłem tym nie jest przyrodzona i niezbywalna godność człowieka, jak czynią to obecni badacze, ale że to ludzka natura jest bezpośrednim źródłem praw człowieka⁵⁹. Co ciekawe, wprowadzając sama przyznaje, że „Encyklika *Pacem in terris* często używa zamiennie z terminem natura człowieka terminu godność człowieka”, jednak w swoich kolejnych publikacjach H. Waśkiewicz konsekwentnie posługuje się pojęciem „natura ludzka”, unikając sformułowania „godność ludzka”⁶⁰. Jako uzasadnienie swojego wyboru wskazuje fakt, że prawo naturalne zostało wyryte

ralne odgrywa kluczową rolę w orzecznictwie sądów i trybunałów krajowych i międzynarodowych, których celem było początkowo likwidowanie skutków II wojny światowej. Jako przykład często podawała funkcjonowanie MTW w Norymberdze, uznając, że na nim oparł swoje „orzeczenia Trybunał kwalifikując pewne czyny, nie zabronione żadnym prawem pozytywnym, jako czyny przestępcze” i owe orzeczenia są żywym przykładem przełożenia prawa naturalnego na prawo pozytywne. H. Waśkiewicz, *Prawo naturalne*, s. 12, 21.

⁵⁶ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, 10 grudnia 1948 r., U.N. Doc. A/810 at 71.

⁵⁷ H. Waśkiewicz, *Prawo naturalne w Encyklice Pacem in Terris* „Zeszyty Naukowe KUL” 1964, nr 1, s. 29.

⁵⁸ H. Waśkiewicz, *Każdy człowiek ma prawo do...*, „Chrześcijanin w Świecie” 1978, nr 72, s. 28-43; H. Waśkiewicz, *Prawo naturalne – prawo*, s. 15.

⁵⁹ K. Orzeszyna, *Godność ludzka podstawą praw człowieka* [w:] R. Tabaszewski (red.), *Człowiek – jego prawa i odpowiedzialność*, Lublin 2013, s. 16-17.

⁶⁰ H. Waśkiewicz, *Prawo naturalne w Encyklice*, s. 30-31.

w „naturze człowieka” , co ma wskazywać, że „bezpośrednim źródłem prawa naturalnego jest ludzka natura”. Istotą praw człowieka H. Waśkiewicz uczyniła więc nie przyrodzoną godność człowieka, ale naturę ludzką, pozostając tym samym w zgodzie ze swoimi dotychczasowymi badaniami w zakresie filozofii prawa naturalnego⁶¹.

Istnienie samego źródła nie wystarczy jednak, aby można było mówić o prawach człowieka. Konieczne jest uświadomienie sobie przez człowieka, że „on sam bezpośrednio, a nie z tytułu przynależności, na przykład do określonego stanu, posiada pewne uprawnienia, w stosunku do których państwo jest stroną zobowiązaną”⁶². Ze względu na fakt, że samo uświadomienie sobie przez społeczność międzynarodową potrzeby normalnego opracowania prawnej ochrony praw człowieka nastąpiło dopiero w II połowie XX wieku, istnieją liczne trudności i problemy związane z definiowaniem, klasyfikowaniem praw człowieka oraz relacjami między podmiotami zobowiązanymi i uprawnionymi z tego tytułu. Z powyższymi kwestiami autorka zmierzyła się w artykule *Prawa człowieka – problemy otwarte* opublikowanym w 1983 r.⁶³ Prawa człowieka w ujęciu H. Waśkiewicz są przysługującymi człowiekowi szczególnego rodzaju prawami podmiotowymi, a więc uprawnieniami o charakterze prawnym, które przysługują człowiekowi z tytułu prawa naturalnego⁶⁴. Są to zatem prawa podmiotowe, które przysługują człowiekowi z tytułu prawa naturalnego i mają charakter publicznoprawny⁶⁵. *Mutatis mutandis* w innych

⁶¹ H. Waśkiewicz, *Prawo naturalne – prawo*, s. 28.

⁶² H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka. Pojęcie, historia*, „Chrześcijanin w Świecie” 1978, nr 63/64, s. 18.

⁶³ H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka – problemy otwarte*, „Chrześcijanin w Świecie” 1983, nr 12, s. 17-35.

⁶⁴ Przez prawo podmiotowe należy rozumieć opartą na prawie-normie przysługującą podmiotowi prawa możliwość swobodnego, w zakresie określonym przez prawo-normę, podejmowania decyzji co do celów i sposobów dokonywania pewnych czynności ze skutkiem prawnym, swobodnego wykonywania podjętych decyzji oraz możliwość domagania się w związku z tym odpowiednich świadczeń ze strony innych podmiotów prawa. H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka. Pojęcie*, s. 14.

⁶⁵ W świetle zatem tej koncepcji prawa te nigdy nie będą działały w stosunkach horyzontalnych, pomiędzy jednostkami, czy w prawie cywilnym. Zob. H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka – problemy*, s. 22-23.

artykułach uznawała, że jest nim prawo naturalne w znaczeniu podmiotowym, czyli za uprawnienie prawno-naturalne, które należy odróżnić od prawnonaturalnych norm i wyznaczonych przez nie prawnonaturalnych obowiązków⁶⁶.

Jako filozof prawa naturalnego, H. Waśkiewicz stała na stanowisku absolutnego charakteru praw człowieka, do których przestrzegania są zobowiązane władze krajowe⁶⁷. Ponieważ prawny charakter praw człowieka determinuje ich społeczną rolę, prawa człowieka są nie tylko postulatami wysuwanymi pod adresem władzy państwowej, ale normami imperatywnymi. Do podstawowych cech tych praw należy, jej zdaniem, zaliczyć takie przymioty, jak: powszechność i uniwersalizm ich źródeł, przyrodzoność, niezbywalność i nienaruszalność⁶⁸. Do tego katalogu dopisuje jeszcze cechę prawa każdego *nasciturusa* do urodzenia się i korzystania z tych praw. H. Waśkiewicz, stawiając pytania, czy prawa człowieka przysługują roszczenia o charakterze moralnym, czy są raczej wyłącznie zbudowane w oparciu o normę prawną, uznaje, że skoro nie są one tylko prostymi wartościami lub ideałami do zrealizowania w życiu społecznym i publicznym, to każdemu człowiekowi może przysługiwać zbudowane w oparciu o normę prawa naturalnego roszczenie⁶⁹.

Istotnym zagadnieniem, któremu H. Waśkiewicz poświęciła sporo miejsca, jest klasyfikacja praw człowieka. Można ją wyjaśniać za pomocą dwóch teorii: integralnej, uznającej wszystkie prawa człowieka za jedną i niepodzielną całość, oraz koncepcji praw selektywnych. Ta ostatnia uznaje, że tylko pewne grupy praw człowieka są nimi w ścisłym tego słowa znaczeniu, inne natomiast są nimi w znaczeniu szerszym⁷⁰. Za najbardziej pożyteczne z punktu widzenia teorii praw podmiotowych należy uznać, zdaniem H. Waśkiewicz, wyróżnianie praw podmiotowych prostych i praw podmiotowych złożonych⁷¹. Ostatnie kryterium podziału praw człowieka

⁶⁶ A. Pych, *Prawa człowieka*, s. 26-27.

⁶⁷ H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka. Pojęcie*, s. 25.

⁶⁸ A. Ochman, *Od prawa naturalnego*, 149-156.

⁶⁹ A. Pych, *Prawa człowieka*, s. 28-31.

⁷⁰ H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka a prawa rodziny*, „Chrześcijanin w Świecie” 1985, nr 139, s. 49.

⁷¹ A. Pych, *Prawa człowieka*, s. 28-31.

dotyczy natomiast charakteru obowiązku korelatywnego do uprawnienia i umożliwia podział na prawa pozytywne, których istotą jest możliwość podjęcia przez podmiot określonych działań lub wykonania określonych czynności, oraz prawa negatywne, polegające na powstrzymaniu się przez zobowiązanego od podjęcia określonych czynności⁷². Za najbardziej rozpowszechnioną klasyfikację praw człowieka H. Waśkiewicz uważa podział na: 1) prawa osobiste, 2) prawa obywatelskie, 3) prawa polityczne, 4) prawa ekonomiczne, 5) prawa społeczne, 6) prawa kulturalne⁷³.

W związku z rozwojem ruchu solidarnościowego w Polsce pod koniec lat 70. XX wieku, H. Waśkiewicz chętnie podejmowała tematykę społecznych praw człowieka. Pod tym kątem badała kontekst powstania Paktów, w szczególności Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 r.⁷⁴ Co jest szczególnie aktualne w kontekście rozwoju systemu świadczeń socjalnych, H. Waśkiewicz sprzeciwiała się utożsamianiu ich z tak zwanym prawem zabezpieczenia społecznego, uważając, że jest to zbyt ciasne rozumienie praw społecznych. Uważała, że prawa społeczne to prawa przynależne człowiekowi jako istocie społecznej, czyli istocie, „która dla życia i dla realizacji swoich praw człowieka potrzebuje współżycia i współdziałania z innymi ludźmi”, a więc prawa tworzenia różnorodnych form współżycia społecznego, jak też prawa do uczestniczenia w różnych formach życia społecznego⁷⁵.

Choć H. Waśkiewicz sama nie założyła rodziny, w swoich rozważaniach tej podstawowej komórce życia społecznego poświęcała sporo miejsca⁷⁶. Według niej cel, forma i struktura rodziny są determinowane przez prawo naturalne. Rodzina powstaje w wyniku realizacji podstawowego prawa człowieka, jakim jest wolność tworzenia różnych form współżycia społecznego w wyniku swobodnej decyzji dwojga ludzi, którzy chcą wspólnie podjąć tę formę współżycia. Prawa rodziny są to *mutatis mutandis* prawa

⁷² H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka a prawa rodziny*, s. 38-55.

⁷³ A. Ochman, *Od prawa naturalnego*, s. 154.

⁷⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Nowy Jork, 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167); Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Nowy Jork, 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁷⁵ H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka a prawa rodziny*, s. 51.

⁷⁶ J. Kurczewski, *The Family as an Institution of Polish Civil Society: Church, Parties and a Constitution in the Making*, „Polish Sociological Review” 1999, no. 116, s. 323-336.

człowieka przysługujące ludziom jako członkom rodziny. Nie można jednak, jej zdaniem, przeciwstawiać praw człowieka prawom rodziny, ponieważ „prawa rodziny są tylko szczególnego rodzaju prawami człowieka i nie może być pełnej realizacji praw człowieka bez realizacji praw rodziny”⁷⁷. Skoro więc prawa rodziny jako takie nie istnieją, należy mówić o prawach poszczególnych członków rodziny. Pomimo że rodzina, podobnie jak społeczeństwo, nie jest bytem substancjalnym, należy się jej szczególne wsparcie i pomoc. Zadaniem państwa jest w szczególności stworzenie członkom rodziny takich warunków, w których będą mogli swobodnie korzystać z przysługujących im praw człowieka.

Zakończenie

W latach 80. XX wieku, pomimo wielu innych obowiązków naukowych i trudności w życiu prywatnym, Hanna Waśkiewicz kontynuowała swoje badania dotyczące nienaruszalności praw człowieka, rozszerzając analizę na sferę praw społecznych i praw rodziny. W tym okresie daje się ona poznać jako zwolenniczka koncepcji rozszerzonej odpowiedzialności podmiotów zobowiązanych, uznając, że są nimi nie tylko sprawujący władzę, ale za przestrzeganie praw człowieka w społeczeństwie są odpowiedzialni wszyscy współobywatele oraz każdy „ja”⁷⁸. W tym czasie oddziaływanie jej myśli należy przypisać klarowności i uniwersalności stawianych przez nią pytań. Filozofia praw człowieka H. Waśkiewicz, poczynając od prawa naturalnego poprzez socjologię prawa i praw człowieka, tworzy spójny system poglądów i logicznie zamykającą się całość. W tym zakresie, jak również w kwestii dopuszczalności stosowania metod właściwych dla socjologii w nauce prawa, poglądy H. Waśkiewicz od końca lat 90. XX wieku zostały upowszechniane przez jej uczniów z lubelskiej szkoły socjologii i praw człowieka, z prof. Krzysztofem Motyką na czele.

Pomimo upływu lat indeks cytowań prac Hanny Waśkiewicz przez autorów szkoły lubelskiej pozostaje na wysokim poziomie. Jej tradycje naukowe są w dalszym ciągu kontynuowane przez cenionych naukowców lubelskich na czele z prof. zw. dr hab. Anna Przyborowską-Klimczak,

⁷⁷ H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka a prawa rodziny*, s. 55.

⁷⁸ H. Waśkiewicz, *Prawa człowieka a prawa rodziny*, s. 38-55.

kierownikiem Katedry Prawa Międzynarodowego Publicznego UMCS, oraz dr. hab. Wojciechem Szczepanem Staszewskim, prof. KUL, kierownikiem Katedry Prawa Międzynarodowego i Prawa Unii Europejskiej KUL. Również ks. dr hab. Krzysztof Orzeszyna, kierownik Katedry Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego KUL, koncentrując się na problematyce wolności religijnej w państwach Unii Europejskiej, sporo miejsca poświęca myśli Hanny Waśkiewicz, uznając za nią, że szczególny charakter praw człowieka wynika z ich normatywnej płaszczyzny⁷⁹.

Na koniec warto zauważyć, że większość poglądów Hanny Waśkiewicz ma charakter uniwersalny, jest aktualna i zasadniczo nie podlega naukowej inflacji intelektualnej. W szczególności bardzo cenne są te rozważania, które dotyczą źródeł prawa naturalnego oraz obowiązków osób sprawujących władzę wykonawczą. Hanna Waśkiewicz uznawała, że ci, „którzy piastują władzę wykonawczą, powinni dbać o realizację prawa naturalnego w życiu prywatnym społeczności przynajmniej w takim stopniu, w jakim dbają o respektowanie prawa ludzkiego”. Nie można jednak pozwolić na to, aby to sprawujący władzę *in concreto* decydowali o ustalaniu treści prawa naturalnego, ponieważ może się pojawić niebezpieczeństwo, „że zamiast norm prawa naturalnego otrzymamy prawo pozytywne, które pod szyldem prawa naturalnego będzie służyło dalszemu umacnianiu omnipotencji państwa”⁸⁰.

Hanna Waśkiewicz wskazywała, że wobec tak postawionego dylematu tylko pozornie nie istnieje żadna alternatywa. Wydawałoby się bowiem, że w sytuacji anarchii prawnej każda osoba, która naruszałaby prawo, mogłaby arbitralnie się zaślaniać, że ustanowione prawo pozytywne stoi w sprzeczności z prawem naturalnym. Hanna Waśkiewicz przekazuje nam tu swoje remedium, jakim są instrumenty ochrony istniejące w prawie pozytywnym, a wynikające z prawa naturalnego, zawarte w Konstytucjach i konwencyjnych katalogach praw człowieka. Optymalnym rozwiązaniem jest zatem opowiedzenie się za tą koncepcją supremacji prawa naturalnego

⁷⁹ K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Katedra Praw Człowieka*, s. 257-264.

⁸⁰ W szczególności najmniej takie ryzyko będzie zachodzić, kiedy ustalaniem treści prawa naturalnego będą zajmować się organy władzy państwowej, zwłaszcza władzy prawodawczej, jednak i w tym przypadku zachodzi ryzyko i obawa, „że ustalanie treści prawa naturalnego będzie służyło wzrastaniu omnipotencji państwa”. Zob. Waśkiewicz, *Prawo naturalne – prawo*, s. 26-28.

nad prawem pozytywnym, która uznaje zasadę poszanowania prawa międzynarodowego prawa człowieka za wartość naczelną i rozstrzygającą. Tylko powszechne zaufanie społeczności międzynarodowej do prawa naturalnego może pozwolić skutecznie chronić człowieka przed omnipotencją państwa⁸¹.

⁸¹ I. S. Grat, *Hanna Waśkiewicz*, s. s. 126.